

8

1967

Пионер

Дэнийэ нэһэтлөр

Микайла РЗАИУЛУЗАДО

Рассам Э. Зејналов

БИРИ варды, бири јохду... Уча дагларын о тајында, учсуз-бучагсыз көј дөниэлэрин ортасында јам-јашыл, күлдү-чичөкли бир ада варды...

Бу алада адамлар һамысы азад јашајырды; һамысы елбир, элбир ишлэјирди. Элбир-елбир олуб јер шумлајыр, тахыл, мејвө экир, евлэр, сарајлар, мәктөблөр тикир, јоллар чөкирдилөр. Тарлаларда, бағларда-бағчаларда јетишән тахыллары, мејвөлөри араларында бөрабөр бөлүрдүлөр. Мал-гаралары, гојун-гузулары чөллөрдө чобансыз отлајырды. Чүнки бу алада нэ огурулдур, нэ вөһши-јыртычы һејванлар вар иди. Бурада нэ хөстөхана, нэ дустагхана варды. Она көрө ки, бурада адамлар хөстөлөнмөздилөр, огурулуг, әјрилик вэ һеч кәсә һислик етмөздилөр.

Өз ана јурдларыны јадлардан-јагылардан вэ кәнардан кәлән вөһши јыртычылардан горумаг үчүн бурада јашајанларын улу бабалары кәнд-

лөрин, шөһөрлөрин дөврөсинэ дашдан, агачдан јонулуб гајрылмыш нөһөнк горхунч һејкәлләр дүзмүшдүлөр. Узаг-узаг дөниэләрдән јадлар-јагылар бөјүк-бөјүк јелкәнли кәмиләрдә алада јахынлашанда, бу нөһөнк һејкәлләр кур-кур курулдајыб горхулу сәсләр чыхарыр, дүшмәнләр дә бундан горхуб гачырдылар.

Бу алада јашајанларын һамысы учабој, гырымсач, гарашын, гәшәнк, үзүкүләр, меһрибан вэ гочаг адамлар иди. Бунлар ушагларына көрпәликкә ад гојмаздылар. Ушаг кәрәк бир аз бөјү-јүб, јахшы бир иш көрә иди, бир һүнәр көстөрә иди, бууула да өзүнә ад газана иди. Онда бө-јүкләр, агсаггаллар јыгышыб она көрдүјү ишә көрө ад гојардылар. Мәсәлән икидлик көстөрә-нә—Икид, гочаг, фајдалы, хејирли бир шеј та-папа—Тапап, јахшы ев тикмәк, гурмаг бачарана Гуран, Тикән вэ башга белә-белә адлар гојар-дылар.

лар буну көрөн кими чох севиндилер. Чыгырачыгыра ону саслэдилер.

Анчаг ослан чох чэтинликлэ үзүрдү. Она көрө ки, нам чох жорулмушду, нам да голлары илэ она жапышыб галмыш дэниз эждаһасы чох агыр иди.

Ослан саһилэ чатанда, даһа эждаһаја күчү чатмады. Суда бир гэдэр жүнкүллэшмиш һейван, инди оғланын өзүндөн дэ агыр иди. Жолдашлары кэлиб көмөклөшдилер вэ онунла бирликлэ бу нэһанк һейваны судан чыхардылар.

Һамы бу гочаг оғланын башына жыгышды. Дунја көрмүш ағсагаллар дедилер ки, бу нэһанк һейван дэнизин эн горхунч жыртычыларын-дандыр. Фил хортому кими узун вэ күчлү, илан кими чевик, зэли кими гансоран голлары илэ эн ири балыглары, һэлэ адамлары да тутуб сыхыр. Бүтүн ганыны сорур.

Белэ горхунч бир эждаһаја үстүн кэлиб ону өлдүрдүү үчүн оғлана ағсагаллар һэмнин ады вердилер:

— Гоча агл!

...

Күнлэрин бир күнү Гочаг женэ дэниз гырагына чыхмышды. О, һэр күн сөһөр тездэн кэлиб, гајадан-гајаја һоппаныб дэнизэ атылыб үзүр, охли нишан атыб мөһпг едир, сонра ево, орадан да дэрсэ кедирди.

Һэр сөһөр бурада досту чэпишлэ көрүшүрдү. Чэпиш дэ инди бир аз бөүјүб гөшэнк, шиш бөү-нузлу бир оғлаг олмушду. Чэпиш гочага, даг чөмөнлэринин күллэриндөн, чичөклэриндөн, күллэрин-чичөклэрин эн көчөклэриндэн жыгыб котириди. Гајадан-гајаја һоппаныб онунла ојнашырды. Сонра женэ һоплана-һоплана гачыб дағлары дырмашырды. Гочаг да бу даг чөмөнлэринин чичөклэрини котириб гызлары, кэлинлэрэ пайла-ырды.

Бу күн дэ чэпиш келэндэн сонра Гочаг өз дэниз мөһпгинэ башлады. О, мизрагыны вар күчү илэ дэнизэ, узағлары атыб, сонра гајадан һоппаныб суалты үзэ-үзэ кедир, ону тапыб котирирди.

Гочаг женэ голајлајиб мизрагыны туллады. Мизраг һавада сүзэ-сүзэ һамишэкиндэн хејли узагда суја дүшдү. Гочаг буна чох севинди. Ахы жарышларда мизрагы һамыдан узага атмаг да јахшы бир һүнэр иди!

Гочаг голларыны ачыб, һавада сүзөн гарангуш кими уча гајадан суја һоппанды.

Дэнизин дибиндэ пар-пар парылдашан чэркэ-чэркэ хырдача гум лөлэлэринэ, рэнкбөрэнк дашлары, чынгыллары, агыр-агыр жыргаланан јам-јашыл инчэ јосунлары, дэстэ-дэстэ үзэн күмүш балыглары тамаша едэ-едэ, кэлиб өз мизрагына ватды.

Мизрагыны учу гума санчылмыш, узун дэстэси дим-дик дурмушду.

Анчаг бу нэдир? Мизрагын дэстэсинин учуна гырмызы гөшэнк бир дэниз күлү тахылмышды. Гочаг көзлэринэ инанмады, күлү орадан чыхарды. Саплагыны дэшинэ тутуб јан-јөрсинэ көз

кээдирди. Һеч бир шеј көрмэди. Элини узадыб мизрагдан жапышды. Үзүб сујун үзүнэ чыхмаг истэјэндэ, архадан бир сас ешитди:

— Ај гочаг ослан, бир дајан!..

Гочаг дөнүб баханда, гөшэнк бир гызыл балыг көрдү. Балыг елэ гөшэнк, елэ гөшэнк иди ки, чөһрајы, гызылы сэдэф кими пар-пар парылда-ырды. Гочаг балыгын көзэллијинэ мат галыб динмэз-сөјлэмэз она бахырды.

Балыг буну көрүб женэ диллэнди:

— Ај гочаг ослан, мэни танымадынмы?

Гочаг женэ динмэди. Тээччүблэ балыга бахды. Балыг деди:

— Јадында вармы, бир нечэ күн бундан габаг һэмин бу јердэ бир дэниз эждаһасы бир балыгы тутмушду. Сэн эждаһа илэ ворушуб балыгы өлүмдөн гуртардын һа?!

Ослан башы илэ тэсдиг етди:

— Һэ!

Мэн һэмин о балыгам да!..

— Һэ!..

Балыг шэн-шэн Гочагын дөврөсинэ һэрлэниб деди:

— Бах, о күндөн мэн сэни ахтарырам...

Гочаг дэниз барэдэ ешитдији нағыллары јадына салыб күлэ-күлэ сорушду:

— Нэ үчүн, јохса сэн дэ балыглар падшаһынын гызысан?

Балыг да ағзындан инчи кими хырдача говуглар сөпэ-сөпэ күлүб деди:

— Јох... ај гочаг ослан, инди даһа дэниздэ дэ падшаһ-зад јохдур. Мэн дэ елэ дэниздэки чох чох балыглардан бирјөм.

— Јахшы, бэс мэни нэ үчүн ахтарырдын?

— Онун үчүн ахтарырдым ки, мэни эждаһанын ағзындан гуртардыгын үчүн, сэнэ чох саг ол дедим... Һэ, гочаг ослан чох саг ол!..

Гочаг күлэ-күлэ деди:

— Сэн дэ саг ол.

Белэ дејиб, Гочаг элиндэки дэниз күлүнү јеллэј-јеллэј гөшэнк балыгла сағоллашыб арылмаг истэди. Анчаг балыг үзэ-үзэ онун габагыны кэсиб деди:

— Ај гочаг ослан, нијэ белэ тэлэсирсэн? Ахы, мэн сөнилэ таныш олмаг, јолдаш олмаг истэјирэм. Һеч билирсэн дэниз нэ гэдэр бөүјүкдур, нэ гэдэр кенишир. Онун дибнэ нэ гэдэр көзэлдир орада нечэ көзэл мешэлэр, чөмөнлэр, рэнкбөрэнк күллэр-чичөклэр, пар-пар јанан даш-гашлар, нэ гэдэр хэзинэлэр вар?! Кэл мэнимлэ јолдаш олаг, апарым сэни, дэнизин һэр јерини кээдирим.

Гочаг һэр шеји билмэк истэјөн, һэр шејлэ маргаланан зирэк бир оғланды. О, дөст олдугу даг кечилэри илэ дик дағлары кэзиб, ашағларда олмајан чүрбөчүр отлар, чичөклэр, ишым-ишым ишылдајан дашлар тапыб кэтирмишди. Бунлары бөүјүклэрэ вермишди. Өлкэдэки адамлар да бунлардан фајдаланымышдылар. Отлардан, күллэр-дэн-чичөклэрдэн чүрбөчүр этирлэр, јағлар ал-

мыш, парылдажан дашлары эридиб чүрбөчүр металллар чыхармыш, чүрбөчүр аләтләр гајырмышдылар. Буна көрә гәшәнк балыгын сөзләри Гочагын хошуна кәлди. О, күлүмсүнә-күлүмсүнә балыга деди:

— Јахшы, ај гәшәнк балыг, кәл таныш олаг. Мәним адым Гочагдыр. Сәги јемәк истәјән о әјдаһаны өлдүрдүјүм үчүн, мәнә бу ады верибләр.

Балыг да севиниб деди:

— А, нә јахшы! Нә јахшы аддыр! Мәним дә адым Сәдәфдир. Сәдәф кими рәнкбәрәнк көрүндүјүм үчүн мәнә бу ады гојублар. Бир бах!..

Белә дејиб балыг Гочагын дөврәсиндә һәрләнмәјә, мајаллаг ашмага, ојнамага башлады.

Сәдәф балыг һәрләниб мајаллаг ашдыгча, дәнзин буллур кими сујундан сүзүлүб онун рәнкбәрәнк пулларынын үстүнә дүшән күн ишыгында ал гырмызы, шух јашыл, ачыг кәј, гызылы сары, бәнөвшеји.. Даһа чох-чох елә рәнкләрә чалырды ки, елә бил ишыглардан, рәнкләрдән, паыртлылардан бир фәвварәдир.

Гочаг бу ишыг вә рәнкләр рәгсинә бахмагдан дојмурду.

Балыг бирдән Гочагын дөврәсиндә һәрләниб габага дүшдү вә деди:

— Нә, ди кәл кедәк!..

Онлар дәнзин кәзмәјә кетдиләр. Дәнзин дибинә гәдәр көзәлдилр!

Гочаг јашадыгы алада һәр јери, һәлә достлары даг кечиләри илә дағлары, гајалары да гырыш-гырыш кәзмишди. Орада чох-чох, гәшәнк-гәшәнк, көзәл-көзәл агачлар, биткиләр, күлләр, чичәкләр, һејванлар, гушлар көрмүшдү. Нәһәнк-нәһәнк палыдлар, ајна суларла пычылдашан салхым сөјүдләр, будагбујунуз мараллар, зәриф инчә чејранлар, чүјүрләр, узунгујруг гырговуллар, халлы турачлар, гырмызыдимдик, алјанаг сона кәкликләр, ала-була кәпәнәкләр, мина нахышлы, хош әтирли әлван даг чичәкләри...

Анчаг нә орада, нә дә ән ширин јухуларда, ән марағлы нағылларда да бу дәниздәки көзәлликләри көрмәмиш, ешитмәмишди.

Бунлар нә гәдәр көзәлдилр, нә гәдәр гәшәнкдилр, нә гәдәр чох, чүрбөчүр, рәнкбәрәнкдилр!..

Бирдән онлар, гәрибә бир шеј көрдүләр.

Елә бил јелкән ачмыш узунбурун бир кәми сујун алты илә үзә-үзә онлара сары кәлирди. Кәми онлара чатанда бирдән ләнүб јухары галхды вә үстләриндән өтүб кечди.

Гочаг тәәччүблә Сәдәф балыгдан сорушду:

— Ај Сәдәф, бу нәдир белә?

Балыг чаваб верди:

— Бу, јелкәнли балыгдыр!

— Доғрудан да лап елә јелкәнли кәмијә бәпзәјир. Мән һеч белә балыг көрмәмишди.

— Һәлә чох шеј көрәчкән! Сәнә бурада елә шејләр көстәрәчәјәм ки, һеч јухуда да көрмәјибсән.

Елә бу вахт Гочаг бир дәстә гушун гарангуш кими ганадларыны ачыб онлара сары учдугуну көрдү. Бунларын бәдәнләри бир гәдәр узун иди,

балыг бәдәниңә, гујруглары да балыг гујругуна бәзәјирди. Гушлар онлара јахынлашканда бирдән сујун үзүнә чыхып јох олдур. Гоцаг да тез башыни судан чыхарып бахды. Гушлар ганад чала-чала хелли учандан сонра јенә суја гонуб јох олдур. Гоцаг да суја баш вурду.

Сәдәф балыг она деди:

— Көрдүмү? Бах, булар да учан балыгларды! Һәлә бу јана бах!

Белә дејиб Сәдәф балыг сујун дибинә сары дөндү. Гоцаг о тәрәфә бахканда лап мәттәт галды. Дәнизни дибиндә чичәкләмшиш нар ағачына бәнзәр гәшәнк бир колун будагына, санки узун гујруг бир гырговул хорuzu гонмушду. Хоруз бунлары көрәндә, көј миңа нахышлы ганадларыны јелпич кими ағыр-ағыр јелләјә-јелләјә учуб узаглашды.

Сәдәф балыг деди:

— Бах, бу да бизим дәниз хорузудур!

Дәниз хоруз салхым сөјүдә бәнзәр бөјүк бир колун далында јох олдү. Гоцаг бу хоруз јахындан јахшы-јахшы бир дә көрмәк истәјирди. Тез һәмни кола сары үзмәјә башлады. Бирдән колун үстүндә јан-јана ики дәјирми шеј парылдады. Бунлардан бири јеничә доған зәр сачаглы хырдача күнәшә, бири дә назик булдуларын арасындан көрүнән ајпаражә бәнзәјирди. Көјүмтүл сујун ичиндә елә бил күнәшлә ај јан-јана сүзүрдү. Бунлары көрәндә, Гоцаг јериндәчә доңуб галды. Јанынча үзән Сәдәф балыга пычылдады:

— Ај аман!.. Бәс бунлар нәдир белә?

— Бунлар да бири, — күнәш балыгы, бири дә — ај балыгыдыр!

— Көр нә көзәлдирләр!

— Һә, көрүрсән ки, сизин јер үзүндә олан һејванлары, биткиләри һамысындан бурада да вар!.. Һәлә бу һарасыдыр? Дәниздә һејванлар да, биткиләр дә, јер үзүндәкиндән гат-гат чоңдур. Сәни һәр күн дәниздә кәздирип, һамысыны бир-бир көстәрәчәјәм..

Гоцаг буна севинди. О, дәниздә олан бүтүн һејванлары, биткиләри өз көзләри илә көрмәк, танымаг истәјирди. Анчаг јадына дүшдү ки, евдә ондан никаран галарлар. Ахы, һамишә бу вахт о, евә гајыдырды. Буна көрә Сәдәф балыга деди.

— Чоҳ сағ ол, Сәдәфчан! Сәнинлә дост-јолдаш олмагына чоҳ шадам. Дедијин шејләри дә көрмәк истәјирәм. Анчаг инди кәрәк гајыдып кедәм. Бундан сонра һәр күн сәһәр тездән кәләрәм, сәнинлә дәнизин кәзәрик.

Сәдәф балыг деди:

— Јахшы, онда мән сәһәр күн доғанда, бу күн көрүшдүјүмүз јерә кәләрәм, сән дә мизрағын учуна гызыл күл тахып дәнизә атарсан. Мән онун јанында сонн көзләрәм.

Онлар айрылмаг истәјирдиләр ки, бирдән Гоцаг дәнизин дибиндә, јашыл јосунларын арасында нәһәк бир иланын гырыла-гыврыла онлара сары кәлдијини көрдү. Тез мизрағыны галдырып ону вурмаг истәди. Амма Сәдәф балыг о тәрәфә дөңүб, кәлән һејваны көрәндә, күлә-күлә деди.

— Дајан, ај гоцаг оғлан, әл сахла! Бу илан дедил, бир көзлә, гој јахына кәлсин, өзүн көрәрсән ки, нечә көзлә, нечә гәшәнкдир.

— Ахы елә зәһәрли иланлар да, адамлара, һејванлара сарылып сыха-сыха сүр-сүмүјүнү сындыран нәһәк иланлар да чоҳ гәшәнк олулар!..

— Јох, бу онлардан дејил... Бу чоҳ јарашыгы, чоҳ мейрибан балыгдыр. Одур бах, јахынлашыр. Өзүн бир јахшы-јахшы диггәт елә, көр бир нә көрәрсән.

Догрудан да бу кәлән чоҳ гәрибә, гәшәнк бир балыг иди: ағ мәрмәр кими ишылдајан, енис, узун бәдәниндә рәнкбәрәнк нахышлары варды. Башында гыпгырмызы хоруз пипијинә бәнзәр, диш-диш ири дараг кими јарашыгы бир таң, беллини тири илә башындан гујругуна гәдәр узанан ал гырмызы золаг мәрчан кими ишылдајырды. Башы да күлүмсүнән хырдача бир бәбәк башына бәнзәјирди.

Бу гәшәнк балыг Гоцаг илә Сәдәфә бахып, күлүмсүнә-күлүмсүнә лап јанларындан кечди.

Сәдәф Гоцага деди:

— Бу да бизим шаһ-балыгдыр!

— Нечә, шаһ? Бәс сән дејирдин ки, даһа дәниздә дә падшаһ-зад јохдур?

Сәдәф күлә-күлә деди:

— Јох, бу сән дејән шаһлардан дејил. Нә гошуну вар, нә дә падшаһлығы... еләчә бәзәк-дүзәкли олдуғуна көрә она шаһ дејирләр.

Гоцаг да күлә-күлә чаваб верди:

— Елә јер үзүндәкә тәк-түк шаһларын — падшаһларын да гуруча адлары, бир дә бәзәк-дүзәкләри галыб!

Бу сөһбәтдән сонра онлар айрылдылар.

Гајыдан баш Гоцаг дәнизин дибиндән чохла ички, гәшәнк илбиз габыглары, мунчуг кими парыллашан рәнкбәрәнк дашлар вә бир гуцаг дәниз отларындан, күлләрдән-чичәкләрдән јығып кәтирди. Инчиләри, мунчуг дашлары гызлара-кәлиндиләрә пәјлады. Биткиләри дә бөјүкләрә верди. Онлар һәмни биткиләри јохлајып көрдүләр ки, бунлардан бәзиләри чоҳ дады, фәјдалы, јемәли биткиләрдир. Бәзиләриндән дә јахшы әтирләр вә чүрбәчүр шәрбәтләр дүзәлтмәк олар.

***

Күнләрин бир күнү Гоцаг јенә Сәдәф балыгла көрүшүб, дәнизин дибиндә кәздикдән сонра гајыдырды. Бөјүк бир күл колунун јанындан өтәндә, бир јерә јығышмыш бир нечә балығын данышып күлүшдүјүнү ешитди.

Балыглардан бири белә дејирди:

— Һә, бу адамлар көр нә гәрибәдирләр! Јер үзүндә бир гарыш торпаг үчүн дава-далаш сәйләр. Адамлар кетдикчә чохалар, дејирләр ки, јер үзүндә онлара јемәк-ичмәк, јер чатышмыр!..

О бири балыг да онун сөзләрини тәсдиг етди:

— Һә... Јахшы ки, дәнизин дибиндән хәбәрләри јохдур. Билсәләр ки, бурада бол-бол јемәли биткиләр, белә кениш дүзәнләр, көзәл-көзәл мешәләр-чәмәнләр вар, буралара да әл атарлар. Бизим дә јеримизи дар, күнүмүзү гара еләрләр.

Бир балыг да ловға-ловға диллэнди:

— Јох һа!.. Буну бачармазлар! Она көрә ки, адамлар дәннздән горхурлар! Ешитмәјибсиниз ки, көјләрә учуб ајда, улдузларда јер ахтарырлар? Күчләри чатсајды, елә јахынларында дәннзләри гојуб, көјләрә учмаздылар ки!.. Јох, јох, һеч горхма, онлар дәннзлә бачармазлар. Јери: азы гуру, чоху дәннзди... Дәннз дә ки, бизимдир!..

Бу сөзләрдән сөнра балыглар бәркдән күлә-күлә һоппаныб ојнамаға башладылар.

Гочаг, күл колунун архасындан дик галхыб, күлә-күлә онлара деди:

— Еј балыглар, бош јерә һеч горхмајын да, ловғаланмајын да!.. Адамлар дәннздә дә шәһәрләр гурурлар, сујун дибиндән нефт чыхарырлар, газ чыхарырлар. Онлар дәннзләрин дибинә дә, онун кениш дүзәнләринә дә, көзәл чәмәнләринә дә јијәләнәчәкләр. Бураларда шәһәрләр сала-чаглар, парклар, бағлар дүзәлдәчәкләр. Һәлә чүрбәчүр балыг фермалары да гурачаглар... Анчаг һеч горхмајын! Сизин дә нә јеринизи дар, нә дә күнүнүзү гара етмәјәчәкләр. Јер үзүндә гојунлары, инәкләри, тојуглары, газлары, өрдәкләри. Һәлә дүзләр, тәкк чејранлары, мешәләрдәки гыр-говуллары, турачлары да бәсләјиб аргырдыгла-ры кими, сизи дә бәсләјиб артырачаглар.

